

Az "együgyű" Jakob Böhme és szóalkímiája

Bevezetés

Paradoxnak tűnik, mégis igaznak érzem a kijelentést, hogy egy témának többet árt, ha túl sokan foglalkoznak vele, s már-már divattá válik, mintha egy időre elfelejtik és "mostoha gyerekek" tekintik. Ez főleg akkor baj, ha -- éppen divat volta miatt -- felszínesen, esetleg (eufémizmussal élve) tudatos nemtörődomséggel "meg is lovagolnak" valamit. Különösen alkalmas erre olyan téma, amelynek konkrétsága nehezen fogható meg biztonsággal, s felületesen szemlélve csak áltudományoskodó szélhámosságnak, vagy tudatlanságból eredő babonás hitnek tűnhet. Így terjedhetett el az a felfogás a miszticizmusról /mely eredetileg ezt jelenti: a megismerni vágyó magát a tárggyal (az Istenséggel) egynek érezve közvetlen bizonyosságot szerez a tárgy létéről és mivoltáról/, ami alapján ezt, már főleg jelző formájában emlegetve, ködös, homályos, zavaros, ellenőrizhetetlen zagyvasásnak tartják. Az utóbbi időkben tömegesen gyártott, s a néhány valóban hozzáértő ember által készítettek kivéve hamis horoszkópokkal árasztják el az embereket. "Új misztikusok" címszó alatt sok olyan opusz jelenik meg, melyek (ismét tisztelet a kivételnek) nem méltók erre.

Miért válhatott ma ekkora divattá e téma? Talán a minden idealizmust erőszakkal lefojtó időszak befejeződése miatt tört így fel. Eddig megbélyegzés volt ez a jelző, ma divat. A sokat emlegetett "ló-másik-oldala". Pedig nagyon komolyan kellene foglalkozni ezekkel a tanokkal. A magam részéről nem tudományként érzem jelentősnek, hanem hasonlóan a középkori allegorikus művészetekhez a jelképrendszere miatt. Szükség van tehát arra, hogy főleg a különböző szaktudományok, első sorban a vallás-, művelődés-, irodalomtörténet és -elmélet, kiváltképp pedig az emblematika szempontjából foglalkozzanak vele. Dolgozatomban legalább az erre való törekvés talán felismerhető.

Tisztában vagyok azzal, hogy különböző korokban eltérők az egyes fogalmakról, művészetekről, tudományokról vallott felfogások. E tekintetben nem törekedtem ezen fogalmak korhú megközelítésére (legalábbis ami az irodalom fogalmát illeti), -- a historista felfogás módszereit nem érezvén tökéletesen célravezetőnek -- értelmezésem mindenképp a mai és sokszor talán szubjektív felfogást tükrözi. (Hiszen az értelmező személye mindenképp rányomja bélyegét az interpretációra.) A dolgozat tehát csak saját olvasat, melynek létjogosultságát szövegidézetekkel, tanulmányokra való hitvatkozásokkal próbálom igazolni. Arra azonban törekedtem, nehogy emiatt "téves vágányra" kerüljön a dolgozat. A motívumok, problémák közül természetesen csak néhányat próbálok kiemelni. A gondolatmenetem szempontjából fontosak közül ki kellett hagynom pl. az Ádám-Krisztus-párhuzam elemzését, a mester pánerotikáját, az "Aurora" elején leírt kert-fa-gyümölcs hasonlatot, noha ezek rendkívül jelentősek.

Célomnak tekintetem:

az első fejezetben Böhme egyfajta értelemben vett "tanulatlanságának" részletesen kifejtett cáfolatát, az őrá hatott korábbi mesterek életművének vázlatos bemutatását;

a második fejezetben pedig az alkímiai előzmények -- melyek alapját, közegét képezik Böhme felfogásának -- áttekintését, majd Böhme valószínűsíthető programjának szóalkímiára vonatkozó ars poetica-szerű megnyilatkozásainak bemutatását.

Einfältigkeit (Együgyűség)

Schuhbank, vagy Schulbank?

"...ob ich gleich eitel Himmel und alles von der klaren Gottheit redete und schriebe, so wäre es doch dem Leser stumm, welcher nicht die Erkenntnis und Gaben hat. Ich will aber also schreiben auf göttliche und kreatürliche Art, ob ich manchen möchte lüsternd machen, den hohen Dingen nachzusinnen; und da er befindet, daß er solches nicht tun kann, daß er vielleicht in seiner h. Geist bitten, daß ihm die Tür des andern Prinzips möchte aufgetan werden."1

Weil mir denn durch Suchen und Anklopfen ist meine Erkenntnis worden, schreibe ich es zu einem Memorial, ob ich einen möchte lüsternd machen nachzusuchen, damit mein Pfund möchte wuchern und nicht in der Erde verborgen liegen. Aber den Vorhin-Klugen, welche alles und doch auch nichts begreifen und wissen, denen habe ich nichts geschrieben -- denn sie sind vorhinsatt und reich --; sondern den Einfältigen wie ich bin, damit ich möchte mit meinesgleichen ergötzen."2

Felfedezhető egy érdekes vonás a két rövid idézetben. Az okkult tudományok titkosak voltak, csak a beavatottak, a rendszer "tudósai"-nak volt érthető a mű. Ezt a művet sem értheti mindenki, csak hogy itt nem a tanultak részesülnek a megismerés kegyelmében, hanem épp az "együgyűek". Őket árasztja el a megértéshez szükséges isteni fény. Mi tehát ez az együgyűség? Erre a kérdésre az idézetben vannak bibliai utalások:

- "Zörgessetek és megnyitattik néktek" (Mt.7:7);
- A táalentum-hasonlat (Mt.25:21);
- "Boldogok a lelki szegények..." (Mt.5:3).

Tehát a lelki szegények és az együgyűek azok, akik keresik Istent és csak Őt keresik. Ez az egy ügyük, a szent ügyük van, az igaz ügy szolgálatában állnak. Tehát a szót eredetileg nem pejoratív értelemben használták.

Van egy különös, 17. század eleji háromsoros, német vers, melynek keletkezéséről szinte semmit sem tudunk, mindenestre több mint valószínű, hogy a spiritualizmus és a korai pietista eszmék csodálatosan tömör megfogalmazásáról van szó.

"O du ware 3-falt
 hilf aus allem 2-spalt
 zu der waren 1-falt"

A vers idézése után Zeller ezt írja: "Man konnte sodann aus den Anregungen des deutschen Spiritualismus, vor allem von Theophrastus Paracelsus, Valentin Weigel und dann auch von Jakob Böhme her, eine Naturtheologie entwerfen. Man suchte das »Mysterium Magnum«, das Welschöpfungsgeheimnis, zu ergründen und durch das Werk des gottesfürchtigen Alchymisten nachzuvollziehen."3

A vallási ellentétek kiéleződése idején sokan csalódtak a tanult teológusokban, mondván, miattuk van a békétlenség. Szállóigévé vált: "Die Gelehrten -- die Verkehrten". "Jakob Böhme hingegen hat unser Sprichwort gebraucht, und zwar in dem einzigen Buch, das noch zu seinen Lebzeiten im Druck

erschienen ist: Der Weg zu Christo. Mit den Worten »Gelehrt, Verkehrt« eröffnete er das dritte Kapitel »Von der wahren Gelesenheit«...⁴ (Lsd. még S.Franck-nál). Az egyházak nem Istent szolgálják, inkább földi hatalomra törnek. Az igazi Istenhívők tehát függetlenítik magukat ettől, s csak az egy szent ügyük van: Isten szeretete. Ezek a tanok elterjedtek voltak. Ezen körökben nem a művelt ember volt az eszmény, s ha valaki tanult volt, akkor sem ezt hirdette magáról.

Ami igazán hitelesnek számított, az a konkrét vagy valamilyen elvontabban is érthető megvilágosodás által megszerzett közvetlen isteni bizonyosság, tudás volt. Böhme is azt vallja, hogy első művét, az "Aurorá"-t látomására való emlékeztetőként, annak lejegyzéseként írta. Így is terjedt el róla: a görlyizi varga, aki látomásai által megvilágosult, s így kezdte írni műveit.

Különös viszont, hogy első látomása épp a mestervizsga előtti kötelező vándorúton érte. Szilézia ugyanis ebben a korban szinte az összes szellemi, vallási áramlat gyűjtőhelye volt. Sok schwenkfeldiánus, paracelzista nemes élt e területen, s tudjuk, a szegény vargának akadtak köztük pártfogói, barátai.

A következő adatok Böhme teozófiai leveleiből, s ezeknek Gerhard Wehr által írott magyarázataiból⁵, valamint az A. Frankenberg által írott életrajzból ismertek:

Böhme 1610-ben megismerkedik egy tanult sziléziai származású nemessel, Carl Ender von Sercha-val, aki érdeklődik iránta (noha ekkor még egy műve sem volt!), s aki megfelelő nyitottsággal rendelkezik. Az ő családja rajongója a szintén sziléziai Caspar Schwenkfeldnek (1489-1561), s ő maga 1609 óta Weigel vagy Pseudo-Weigel nyomtatványokat olvas. Még ebben az évben megismerkedik Böhme is Schwenkfeld, S. Franck, Weigel és Paracelsus műveivel.

Ezután, 1612-ben írja meg az "Aurorá"-t, amit a következő évben épp Carl Ender kezd el terjeszteni.

1614-ben Böhme kapcsolatba kerül egy Tobias Kober nevű orvossal is. 1617-ig szorgalmasan tanulmányozza Paracelsust és Weigelt. Ezután megismerkedik Dr. Balthasar Walterrel, akinek komoly kabbalisztikai és alkímiai ismereteket köszönhet. Ő nevezi el Philosophus Teuthonicusnak. Az újabb barát, Christian Bernhard, aki utóbb Böhme iratai másolásának szenteli magát, szintén művelt ember.

1619-ben Ender támogatásával egy hosszú utat tesz Prágába.

Ez a város II.Rudolf uralkodása alatt (1576-1612) Európa egyik legfontosabb alkímiai központja lett, ahol John Dee is többször megfordult. Két éve ismerkedett meg a varga az alkímiával s máris eljön ide "üzleti útra", s "véletlenül" épp a "téli király" bevonulásakor. Ez évben írja "Az Isteni Lét három principiumá"-ról szóló munkáját, s ettől kezdve folyamatosan a többi művét.

Nézzük meg, mit kell az eddig felsorolt szerzőkről tudnunk, s miket tanulhatott tőlük Böhme!

Caspar von Schwenkfeld: 1490 Szilézia -- 1561 Ulm. Mint a legtöbb nemesifjú, ő is tanult, Kölnben. Több udvarnál apród. Luther iratainak hatására Wittembergbe megy, ahonnan visszatérve, bár teológiai képzettsége nincs, laikus, de prédikálással terjeszti a reformációt.

Tiltakozása ellenére vele hozták kapcsolatba a sziléziai rajongási mozgalmakat. Radikális spiritualista-misztikus. Ő vezette be Sziléziába a lutheránus vallást (1521), mint II.Frigyes Liegnitz hercegének udvari tanácsosa. 1526-ban azonban, főleg az Úrvacsora kérdése miatt, szembe került Lutherrel. Erről szóló könyvét Zwingli adta ki (1528), e miatt nem maradhatott tovább Liegnitzben. Strassburgba, majd Augsburgba, Speierbe utazik, majd visszamegy Strassburgba, végül 1535-ben Ulmba. Summarium c. műve minden egyházi pártot ellenségévé tett, s a schmalkaldeni zsinat már a leggonoszabb eretneknek bélyegezte. Irodalmi műveinek nagy része 1564-ben jelent meg négy kötetben. Főleg Sziléziában és Svábföldön volt sok követője, akik elutasították a külső egyházat, s helyette magukban hozták létre a szent közösséget.

Paracelsus: magát nevezte így Teophrastus Bombastus (1493-1541). Rengeteget vándorolt életében, nem tudott sehol megnyugodni. Egész Európát bejárta: Bécs, Ferrara (neoplatonizmus!), Portugália, Anglia, Basel, Magyarország stb. Egyetlen teljes művet sem hagyott hátra, csak torzókat medicináról, theológiáról, természetfilozófiáról, valamint "művészetekről": asztrológiáról, mágiáról, alkímiáról. Elítélte kora hitvitáit, az egyházszervezetet fölöslegesnek tartotta, a kegyességet, jámborságot (Frömmigkeit) vélte a lényegnek. Az egyedül üdvözítőnek a közvetlen Isten-ismeretet hirdette. Az értelem, a "természet-könyve" és a biblikus-teológia összefonódik nála. Felfogása szerint a láthatót a láthatatlan irányítja, a testet a lélek. Így, ha a test beteg, a lelki gondot kell orvosolni. Mindez kapcsolatban van az alkímiával, s így ő a gyógyszeres kezelések első igazi felfedezője. Azt vallja: az ember "megistenülése" létrejöhet az ember "Isten arcképére-teremtettsége" (sic!) és a természet helyes ismerete segítségével. Az ember mikrokozmosz. A mi szempontunkból legfontosabb a Kabbala-inspirálta Signaturatan -- melyet Böhme fejlesztett tovább --: A láthatatlan ismeretek értelme a tűzben van, amelynek segítségével a természet hatóerejei láthatóvá válnak. A világ alapszubsztanciái: a Sulphur(kén), Mercurius (higany) és a Sal (só).

Sebastian Franck (1499-1542): történétíró, a XVI.sz. misztikus spiritualizmusának legjelentősebb képviselője. Luther első hívei közé tartozott, de felekezeten kívüli, nagyon önálló szellem. A nála olvasható tanok között sok az arab alkímiai és neoplatonista elem, melyeknek hatása nagyon erősen érződik majd Böhmenél. 1529-ben ismerte meg Nürnbergben a szintén vándorló Paracelsust. Kapcsolatban volt Schwenkfelddel is. A "láthatatlan egyház" híve, ellensége a dogmáknak, vallási vitáknak, lelkiismereti kényszernek. Vallási türelmet akart. Paracelsus nyomán hirdeti: Az Isten mindenkinek olyan, amilyen ő maga: a büszkével szemben büszke, az igaztalannal hozzá hasonlatosan viselkedik. Ő fordította németre Erasmus: "A Balgaság dicséreté"-t. Prózáján érezhető a misztika és a népi prédikációk hatása. Első megjelent műve "A részegségről", amit már a XVI.sz.-ban átdolgozott Heltai dialógussá. 1540 k. írja nagy hatású művét, a "Die Gelehrten-die Verkehrten"-t -- melynek soraiból Daniel Suderman strassburgi dalköltő verset állított össze --, melyben azt írja, az egyházzakadásért, a háborúkért a tudósok a felelősek. Paradoxonokat tartalmazó műve egymagában is elég ahhoz, hogy Böhme ismereteket szerezzen nagy gondolkodókról (az ókortól a kortársakig: Tauler, Frankfurter, Erasmus stb.) 65. paradoxonában megfogalmazza: Az emberi bölcsességben elmélyedve Isten előtt válunk bolonddá. A történelem szerinte Isten megnyilvánulása. Ő írta a legrégebb protestáns történelmi művet: a "Geschichtsbibel" c. kompilációt. További művei: Weltbuch (1534), Sprichwörterbuch (1532), Chronicon Germaniae (1538).

Valentin Weigel (1533-1588): Lipcsében és Wittenbergben tanult. Kezdetben teljesen a középkori misztika határozta meg, majd a paracelsista tanok és a reformáció bal szárnyából származó apokaliptikus spekulációk. Erősen hatott rá Tauler misztikája és a Franckfurter "Theologie Theutsch"-a. Hite szerint Krisztus "Belső-Szó", amely abszolválódik bennünk, s a hívőket a láthatatlan egyházba gyűjti és egyesíti. Spiritualista áramlat indult vele. "Dialogus de Christianismo" c. munkája (70-es-80-as évek) a laikusok igazáról szól. Szt. András napjára írott postillájában arról beszél, apostoloknak is a szegény tanulatlanokat hívták. Azért őket választotta Krisztus, hogy a világban levő bölcsességet elválassa az istenitől. Isten parancsára az együgyűeket a prédikációval kell üdvözíteni, nem a retorikai okoskodásokkal. A hatalmasok a világi tudósokon keresztül hamis prófétákat rendelnek, s aki nem így kerül hivatalába, azt eretneknek nyilvánítják.

A korábban felsoroltakon kívül szinte biztosan ismerte még Tauler életművét, s rajta keresztül Eckhardt mester tanait is.

Eckhardt von Hochheim (1260 k. -1327-28). Nemesi származása nem bizonyos. Prédikáló-szerzetesként Párizsban, Kölnben tanult, majd az erfurti kollégium priorja és a thüringeni rend vikáriusa lett. Tanított Párizsban, Erfurtban és Kölnben. Tulajdonképp négy latin irata van, s ezek nem is hatottak annyira, mint

a német nyelvűek. Jámbor vallási etikája egy provokatív metafizikához vezet. Legjelentősebb traktátusa "A Teremtés Könyvének magyarázata", melyben a János-evangélium Logosz-tana olvasható, 1308-15-ben készült Ágnes, magyar királyné számára. Legfontosabb művei a prédikációk.

Johannes Tauler (1300 k. -1361): Domokos rendbe lépett be. A régi misztikusokat, különösen Eckhardtot tanulmányozta, ezért -- noha sosem találkoztak -- Eckhardt-tanítványként emlegetik. 1339-ben Baselbe ment, ahol az un. isten barátaival (misztikusokkal) érintkezett. 1352-től kezdve Strassburgban és más városokban prédikált. Inkább a gyakorlati kereszténységre fekteti a fő hangsúlyt, és kíméletlenül ostromozza az egyház hanyatlását. Legjelentősebb művei: prédikációi.

Böhme 1621-ben utazást tesz Striegauba, ahol újabb eszmecseréket bonyolít le (Dr. Koschwitz-cal, Dr. Staritz-cal, von Tschesch-sel). Megismerkedik Rudolph von Gersdorffal is. A következő évben megint tesz egy nagy sziléziai körutat (Weichau, Glogau, Breslau), s főleg orvosokkal találkozik. Közben terjednek művei, s ebben Kemper megállapítása szerint egyáltalán nem volt olyan passzív, mint mutatta. Csatlakozik a sziléziai nemesek és orvosok köréhez. Megismerkedik Abraham von Frankenberggel, első életrajzírójával. Haláláig sokat utazgat. Drezdából, az udvar meghívásából hazatérve lesz beteg és hal meg Scheffler (Silesius) születési évében, 1624-ben.

Ezek alapján teljesen nyilvánvaló, hogy ha nem is hivatalosan elismert, nem intézményként működő iskolát, de igen gazdag s egymástól nagyon eltérő tanokból összeálló szellemi örökséget mutathatunk ki Böhménél. Rá is alkalmazható a szójáték: Lesemeister-Lebemeister.

Ez viszont azt is maga után vonja, hogy a műveiben leírt "tanokat" nem látomásaiból merítette, tehát nem igazán az isteni megvilágosodásnak köszönhetőek, hanem emberi hagyományokon is alapultak. Az isteni tudáshoz nem szükséges hozzáolvasni. Kicsit ironizálva: valószínűleg a látomások már korábbi ismeretekhez is igazodtak.

Ezeket természetesen tudta ő maga is, s noha mást hirdetett, ezt mégsem szabad még eufémisztikusan sem "valótlanságot állításnak" nevezni. Ez esetben pedig nehéz erről mást feltételezni, mint egy toposzhoz kapcsolódó fikciót, s így, ahogyan az irodalom sem "hazudik", bár nem a tapasztalati tényeket írja le, ez sem. Tehát egy "teremtett világgal" van dolgunk (természetesen nem vallási értelemben, hanem mint az irodalomban).

Ez a gesztusa, amivel magát kompetensnek nyilvánítja, nem zárja ki, hogy amiket írt, mindazt valóban tudománynak tekintette, s ilyen módon hitt bennük, csupán e tanok származása kérdőjeleződik meg. De nem befolyásolja ez akkor a tartalom értelmezését is? Ezen a ponton túl már csak a bennem felmerülő kérdéseket fogalmazhatom meg, melyek remélem dolgozatom további részében implicit módon bennefoglaltatnak.

A szóalkímia

Böhme írásaiban talán a legősibb elem a szó teremtő erejének hite. A keresztény kultúrkörben az a gyökér, melyhez ez a hit hozzákapcsolódhat, a Biblia első könyve, a Genézis, ennek is az első része, a teremtés története. Ennek értelmezése foglalkoztatta talán az exegézis-írókat is leginkább. A Bibliában a teremtés módja(?) a következőképp van leírva: "És monda Isten: Legyen... és lőn." Tehát a kimondott szó erejével, Isten lehellelével teremtődött a világ. Vannak olyan magyarázatok, melyek megtagadják a "Creatio ex nihilo"-t, s a szóból, a szóvalteremtésben hisznek.

Sok elmélkedésre adott okot a Biblia első szavának értelmezése: KEZDET BEN. A középkorban, bár az Ótestamentum eredeti nyelve a héber, főleg a latin szöveg volt a kiindulási alap. Így viszont a kifejezés [In principio] több jelentéssel bírhat. Állhat időmegjelölésként, de a lényegiséget, az első okot is kifejezheti.

Eckhardt mester "A Teremtés Könyvének magyarázatá"-ban részletesen kifejti a lehetséges jelentéseket:

"...az a kezdet, amelyben Isten az eget és a földet teremtette, az eszme [idea] definíciója. Ez az, amit János [1:1] így fejez ki: "Kezdetben volt az Ige". A görög szövegben logos áll, vagyis ráció (...) minden dolognak az eredete és gyökere az illető dolog eszméje. Innen van, hogy Platon az ideákat, vagyis az eszméket tette minden dolog létezése és megismerése kezdetének. (...) ez az eszme ugyanis a dolgok mibenlétének és valamennyi tulajdonságának az oka."7

"...a szentek egyezőleg mondják: kezdetben...,vagyis a Fiúban, aki példaképe és eszméje mindennek. Ezért mondja Augustinus: "Aki tagadja az eszméket, Isten fiát tagadja". Ily módon teremtett Isten mindent KEZDET BEN, vagyis az eszmében, az eszme definíciója szerint."8

"... a KEZDET (...) a szellem természete", s a zsoltárra [135:5] hivatkozva hozzáteszi: "aki teremtette az eget a bölcsességben."9

"... a KEZDET (...) az isteni Személyek emanációja" (a szellemi princípium kisugárzása, melyből az érzéki és érzék fölötti világ ered!) "... mert a Fiú az Ige."10

"Istennél (...)a szó maga a tett."11

Goethe Faustjában is előjön ez a probléma, de Faust nem mer a szónak ilyen súlyt adni. "Geschrieben steht: »Im Anfang war das Wort!«" ... "Ich kann das Wort so hoch unmöglich schätzen, / Ich muß es anders übersetzen," ... "Geschrieben steht: Im Anfang war der Sinn." ... "Es sollte stehn: Im Anfang war die Kraft!" ... "Und schreibe getrost: Im Anfang war die Tat!"12 Böhme ezekről a problémákról így ír a "Gnadenwahl"-ban: "Wen wir aber betrachten die götliche offenbarung in der gantzen Creation in allen dingen / vnd sehen an der heiligen geschriff / (Als Joh. 1 stehet) / so sehen / finden vnd begreifen wir den wahren Grunth / den Johan. 1 stehet geschriben / Im anfang war das wort / vnd das wort war bey Gott / vnd Gott war das wort / das selbe war im anfang bey Gott / Alle ding seint durch das selbige gemacht / vnd ohne das selbe ist nichts gemacht / was gemacht ist." "Den Im anfang heisset alhie der ewige anfang im willen des vngrundes zum grunde / als zur götlichen fassung / da sich der wille ins Centrum zu einem grunde fasset / als zum wesen Gottes / vnd sich einführet in krafft / vnd aus der krafft aus gehet in Geist / vnd im Geiste sich modelt in empfindlichkeit der kreffte / So seint die selbigen kreffte / welche alle in einer krafft ligen / der vr stand des worttes..." "Die freye lust faset sich in eine Szientz seiner selber / zu einer formunge der kreffte / auff das die kreffte in eine Compaction / zu einem lautbaren Hall eingehen / dauon die sensualische zunge der 5 sensus endstehen / als eine Innigliche beschawung / fühlung / hörung / richung / vnd schmeckung / welchs doch alhie nicht Creaturlich / sondern nur auff ardt der Ersten empfindlichkeit vnd findlichkeit / sensualischer ardt / sol ver standen werden

11 So heisset als den alhie / das wort / als die gefombte krafft / war im anfang bey Gott..."13

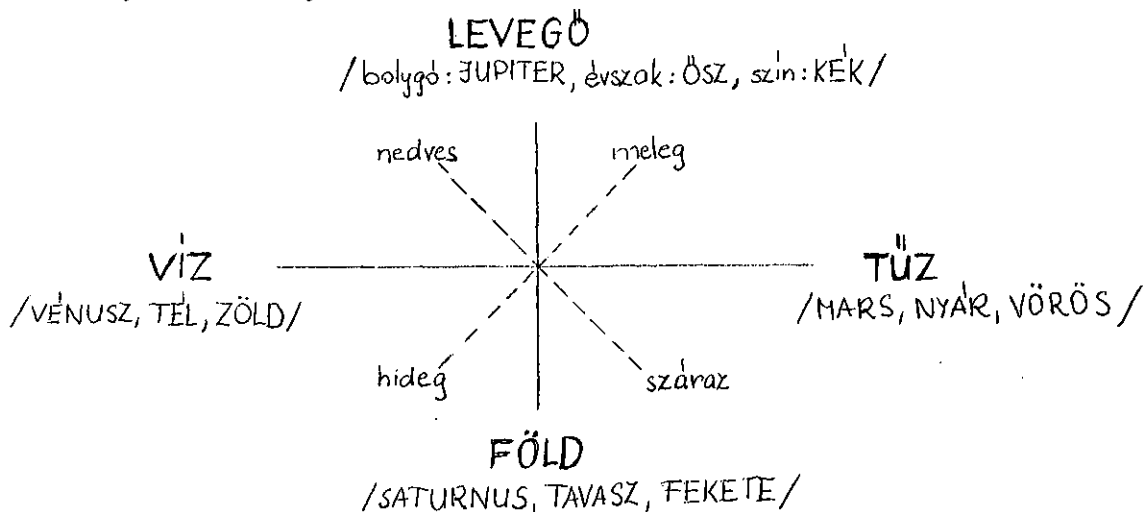
Érdeemes megnézni ezen értelmezési probléma kapcsán, milyen tanok, rendszerek jöttek létre a szó erejére alapulva. "Az Isteni Lét három princípiumának leírása" elején azt írja Böhme, hogy az ember Isten legnemesebb teremtménye, a világ teremtményeinek ura. Isten értelemmel, ésszel, tudattal, legfőképp pedig a beszéddel ajándékozta meg.

Nála tehát az emberrel párhuzamosan a nyelv is felértékelődik. Ismeretforrásnak, sőt isteni közegnek tekinti, mégpedig az anyanyelvet. Kemper idézi az "Auróra"-t: "Denn verstehe nur deine Mutter = Sprache recht, du hast so tiefen Grund darinnen als in der Hebräischen oder Lateinischen, ob sich gleich die Gelehrten darinnen erheben wie eine stolze Braut; es kümmert nichts, ihre Kunst is jetzt auf der boden = Niede. Der Geist zeigt, daß noch vorm Ende mancher Läge wird mehr wissen und verstehen, als jetzt die klügsten Doctores wissen: denn die Thür des Himmels thut sich auf; wer sich nur selber nicht verblenden wird, der wird sie wol sehen."14 Böhme értelmezése szerint a signatura nem stabil, néma jel, hanem a benne ható Szellemnek az aktuális használatában a játék és hangzás által láthatóvá váló kifejeződése. (Ez az eszme Paracelsus elképzelésén alapszik.) Ebből fakad Böhme dinamikus világlátása, ami szerint minden állandó folyamatként van (miképp Isten is "önmagát folyton szüli"), s az egyes jelenségek belső lényegüket kifejezik, s így az isteni lehellet a világban, a dolgokban, mint szóban kifejeződik. (A szóra rá kell játszani, hogy előcsillanjon titkos lényege, értelme, valódi jelentése. Ezért kezd Böhme etimologizálni. (Qual-Quelle-Qualität; Ichts-Nichts...) A dolgokban tehát benne van (részeseülés!) az isteni lényeg. Ez az alapja a "Natur-Spraché"-nak. Ezt a jelképrendszert véleményem szerint Böhmének egy további elképzelése, hite teljesíti ki azzá, ami műveinek motivációja, megírásuk szükségessége és értelme: hogy saját ("isteni fény segítségével" létrejött) szavait ilyen tárgyakkal tekinti, s úgy gondolja, ezzel sikerül kifejezni az isteni lényegét. (De ezt még egy másik megközelítésben, --a szó-alkímia kapcsán-- részletesebben tárgyaljuk.)

Mi köze mindennek az alkímiához? "...literaturgeschichtlichen Kontext ist *dagegen* zunächst Böhmies Schöpfungslehre und sein pantheistisches Naturverständnis, das er auch im Aurora als Auslegung der mosaichen Genesis breit entfaltet, im Blick auf die poetische Natur-Mystik ... Belang, und dieser Aspekt eignet sich auch besonders gut zur Einführung in seine bildhafte Gedankenwelt."15 (Én nem tartom szerencsésnek a "dagegen" használatát, mert a felsoroltak nagyon is összefüggenek.) Evans így ír az Alkímia és a morál kapcsolatáról: "The alchemists sought not only the regeneration of metals thorough the stone, but also the moral and spiritual rebirth of mankind. In this sense alchemy is inseparable from the conceptual framework of Boehme's 'system' (which essentially describes a process of realization, paralleling the 'labyrinthine' pursuit of truth through a protracted work of transmutation) as it is inseparable from the Rosicrucian writings or the spiritualistic reform of John Dee. It could be embodied in the meaningful symbol or emblem-indeed the mystic message of the alchemist..."16 Az alkímia egyik legjelentősebb irányzata az aranyat, tehát a legnemesebbet akarja kevésbé értékesből létrehozni.

Vizsgáljuk meg, milyen világképre épül ez a tudomány!

Különböző szinteken alapelemeket, alaptulajdonságokat képzeltek el. Nagy jelentőséget tulajdonítottak az ellentétpároknak. Az egyik legelterjedtebb világszerkezet ilyen ábrával rajzolható le:17

Ennek alapján jellemezhetők az alapelemek: a Föld száraz-hideg, a Tűz meleg-száraz ...

A világ kémiai összetételéről is volt elképzelésük; így ebben a szférában három elemet neveztek meg, melyeknek "tulajdonságai" (ezek megállapítása ingadozó) mutatják, melyik minnek a szimbóluma, milyen megfoghatatlan erők, eszmék megtestesülése. A két főelemű modellt Paracelsus kiegészítette egy harmadik elemmel: a Sal-lal (Só). Ezt a nem-fémes tulajdonságoknak és a tűzzel szembeni ellenállás megtestesítésének tartotta, míg a Higanyt a fémes tulajdonságoknak, a Ként pedig a vegyülési hajlaménak. Szerinte minden, az ember is, e háromból áll össze (lásd: jatrokémia, mely a világ anyagi egységét hirdeti). Egy vallásos ezoterikus embléma versikéjében is ez olvasható: "Der Schwefel und Mercurius/Mit dem Saltz das werk geben muß." Paracelsus megtartja a platoni embertan hármasságát: test, lélek, szellem, de ki is egészíti az alkímia tria principia elemeivel: Sal, Mercurius, Sulphur. Szőnyi György Endre írja 18, hogy Elisabeth Ann Ambrose 1992-es tanulmánya "e hármasságra alapítva írja le a paracelsusi ontológiát a Kozmosz, Antroposz és Theosz terminusokkal. E három lépcső nemcsak a létezés három paradigmájára, a kozmikusra, antropológiára és teológiára utal, de a világ, majd az Isten ember általi megismerését is jelzi, egy külső, a fizikai világba való alászállással kezdődve, majd később egy belső, spirituális felemelkedéssel betetőződve." E három lépcső az alkímiai transzmutáció három alapfázisára utal: solutio (prima materia), seperatio, conjunctio (exaltatio: felmagasztosulás). "A Kozmosz az isteni inkarnációja, Isten corpora, a Legfőbb Lény (Yliaster) önkifejeződése révén, a Logos segítségével jött létre."

A mágikus elképzelésekkel tehát főleg három tudományág ötvöződött: az asztrológia, a természet-mágia és az alkímia, de ezek "filozófiát" és "teológiát" akarnak megjeleníteni.

Már itt utalnék arra, hogy Böhme megismerkedett e tudományokkal, s valószínűleg ezekből, mint forrásokból, merített. Nem csoda hát, hogy olyan sok "teológiába" hajló, spekulatív filozófiai elem található műveiben.

Oswald Wirth könyve 19 alapján merüljünk el kicsit ebben a szimbólum-rendszerben:

Az alkímisták alapjegyei: ○ + △ □

Ezek kombinációival hozzák létre ábrákat, melyekkel szinte bármi ábrázolható (pl.

▽ : föld, △ : ég, △ : tűz ▽ : víz)

1. △ kör: ○ : egység, önmagába visszatérő, nincs kezdete és vége (összefüggés a matematikai ponttal). A görög alkímikusok szerint: saját farkába harapó kígyó (Uroboros)

Egy és mindenség
Ez az eredeti lé-
nyege minden do-
lognak. A kezdeti
Chaos.

A Chaos Böhménél sem az összeviesszaságot jelenti, hanem az egységet.

Hozzá tartozik a Teremtő fény! Fontos itt megjegyezni, hogy a Nap, a Tűz, isteni tulajdonságokkal rendelkeznek:

szín (fény) és hő. Miképp más elképzelések szerint is, Böhménél is a hő: égés, tehát a kín képzetét kelti, ezért az igazán pozitív csak a fény. Minden rossz jóvá válik, ha

az isteni fény tölti el. "De ha Isten fénye kialszik, akkor gyötrelmes kín és pokoli tűz".²⁰ "Ne gondold úgy, hogy Isten haragra gerjed önmagában, ellenkezőleg: a teremtmény lánggra lobbanó szellemében. Isten első princípiumának belsejében mindenütt éget, és a teremtmény szelleme szenved a kint, nem Isten."²¹, ahogyan a tűz sem érzi saját perzselését. A tiszta isteni szellem a tűzből csak a fény. Szerintem így válik igazán érthetővé, miért az arany az Isten-szimbólum. Tökéletes, mint a tövis nélküli rózsza, ami Mária-attributum.

A kabbalisták szerint a káosz aktív princípiuma, az égi fény kezdete, a fizikai fény forrása. (Utalnék itt a bibliai "kezdet": princípium több jelentésére)

A fény aspektusai: férfias: aktív: Nap, arany-Ozirisz, spirituális
nőies: passzív: Hold, ezüst-Izisz, materiális

2. A négyzet: □ : a Bölcsesség köve. Az individuum jelképe. Spirituális működés = > fejlődés (az állapot tehát átmeneti).

Az emberi életben 3 fázis van. A Bölcssek kövének 3 aspektusa :

□	□	□
nyers kőzet	kiterjedt kő	bölcssek köve
ifjúság	férfiasság	öregség
megértés	gyakorlás	tanítás
születés	élet	halál

Így a Bölcssek köve a tökéletes felé haladás jelképe. (Itt utalnék az előbb idézett Evans-tanulmányrészletre, ahol az alkímia morális aspektusáról, s ezzel összefüggésben Böhmérről ír.)

3. A háromszög: Δ Gyakorlatban a 4 elemmel van összefüggésben. (Δ tűz, ∇ víz, Δ lég, ∇ föld.)

A kén jele. A kifelé irányuló kezdeményezések belső centruma. Vitális tűz, a Tűz jelképe. A Mercurral és a fénnel van összefüggésben, az emberben a férfias vonásokkal (Δ) jellemzői: alkotás, létrehozás!

A fénnel együtt hat a világra. Benne találták meg az alkímisták a fény gyűjtőnevét, ami Mercuriust (Hermészt) jelképezi. Böhménél a 3. Naturgestalt (alapszubsztancia), vagy a földi Wesenheit (létezőség/lényegiség).

4. A kereszt: X, vagy † (a föníciai ABC tau-betűjéből).

Az aritmetikában a X : a szorzás: két azonos faktor. Hasonló két egymásba fűródött kardhoz, ezért kereszt-jelkép az alkímiában. (Véleményem szerint ezért ez a jele a Böttger alkímista által felfedezett meißeni porcelánnak is)

— : passzív, kivonás. Erre a | rátételének aktusát hasonlóan érezték a teremtéséhez: aktív, összeadás.

Hozzá kapcsolódik a Só, a Salétrom és a Vitriol.

A Só: a differenciálatlan lényeg. A Föld egyik leggyakoribb anyaga, ilyen spirituális értelemben is.

A filozófia "só"-ja :a bölcsesség, hisz a végtelenből merítik (óceánból, illetve a Kozmoszból)

Böhménél az 1. Naturgestalt (alapszubsztancia), ami tartalmazza minden szilárdság és megfoghatóság alapját.

A Salétrom (Sal nitri): A Sónak egy stabilizálódása. A földi só, ami a kirobbanások után kerül a mélybe. Így Lucifer szimbóluma. A végtelen nyugalom jelképe. (Nirvána) A szabadkőműveseknél az összetartozás jele, a gyakorlati ész.

Böhménél a paradicsomi Föld, ami Feuer-Schrack-ban²² keletkezik és amiből az égi gyümölcsök zöldellnek. A külső természetben ez a gyökere minden sónak, vagy erőnek, melyből sok egyéb nő és keletkezik.

Kén Δ	Só $\ominus$	Mercurius (gör. Hermész) ♀
kezdet	lényeg	szó (Verbum)
szellem	test	lélek (Anima)
(spiritu)		
belső-	központi-	kinti tér
tartalom	tartalmazó	környezet

Mint látjuk, az elméleti alkímia nem tűnik földi anyagokkal való vegyészkedésnek. A gyakorlatban azonban mégis csak azzal próbálkozhattak.

Böhme viszont tisztán csak a szó-alkímiánál maradt. A fogalmak nála, ahogyan többször hangsúlyozta is, nem a földi anyagok nevei, hanem azok eszméinek megjelenítései. "A Mercuriust itt éppenséggel nem a harmadik, a teremtett világ princípiumában értem, nem a patikában használatos higanyra gondolok (...); hanem a lények lényének első princípiumáról, Istenről és a kezdetben örök természetről beszélek, melyből e világ természete született."23 A megjelenítés szót azért használtam az imént, mert a megnevezés nála a tettnek megfelelő. (Lásd: "Kezdetben volt az Ige" -- "Kezdetben volt a Tett") Tulajdonképpen a szavak itt nem is valaminek a jelölései, mert a szó egyben már maga az eszme, és szellemi lény csak szellemi módon jeleníthető meg. Így tehát

-- maradva az arany-Isten szimbólumnál -- az "aranyat", az isteni világot próbálja a szavakkal "elővegyészkedni".

Mint már írtam, a Szó nála nem néma jel, hanem a benne ható Szellemnek az aktuális használatában a játék és hangzás által láthatóvá vált kifejeződése. Ezért kell játszani a szóval, egymásra játszani őket, hogy egymásra csillanásukban láthatóvá válják valódi értelmük. Ezek a szójátékok figura etimologica értékűek a szemében, tehát szerinte etimologailag rokon szavak. Magyarozatként hozzá kell ehhez fűznöm, amit Friedrich Ohly ír le, hogy a középkorban az etimológia nem a szóalak, hanem a jelentéskör alapján működött, pl. a Mors (halál) szót az amarus (keserű) szóból, vagy a Mars hadisten nevéből vezették le24. Érdemes megemlítenem ennek egy érdekes megnyilvánulását a magyar Halotti beszédből (1192 k.): "... es oz gimilsben halalut evec. Es oz gimilsnec vvl keseruv uola vize...". A barokk korban ismét jellemzővé vált a középkorhoz hasonló allegória. Ezeket az etimológiákat már nemigen vitték át a nemzeti nyelvre. Böhme viszont igen! Ő egyenrangúnak érzi nyelvét a héberrel, göröggel, latinnal. Gyönyörűen vall anyanyelvéről az "Aurora"-ban.

A szó átváltoztatását én olyannak érzem Böhmenél, mint Otfried von Weissenburg, a sensus spiritualis első német nyelvű költője, a kánai menyegző értelmezésénél, melyről Friedrich Ohly ezt írja: "Szerinte a víz borrá változása azt az átmenetet jelenti, ami a szó betű szerinti értelmezésétől szellemi értelmének felismeréséhez vezet. Az üdítő forrásvíz --a szó-- pompás borrá változik, ha rejtett üdvét feltárjuk. Otfried abban látta költői elhivatottságának lényegét, hogy ílymódon átlássa és átváltoztassa a szavakat." "A betű életrekeltésében, rejtett értelmének kibontásában, a felismerés fényében szétfoszló árnyékban, a víznek borrá válásában Otfried a Krisztus által teremtett új szépséget fedezte fel."25

Mit tesz tehát Böhme? Nem törődve nyelvészettel, ő a szavakban kisebb fiktív szavakat állapít meg, ezeket bonyolult módon magyarázza, majd az elemekből újra

összerakja a szót, de így már --többszörös csavarral-- jelképes értelmekkel felruházva. Máris, anélkül, hogy a szó alakján bármit is változtatott volna, egy új szót varázsol elének szellemes, leleményes megoldással.

Jelentéssel, sőt mágikus erővel ruházza fel a szótagokat. Így nem is lehet igazán követni, mit ért ő pl. Sulphuron. Talán nem is ez az igazán fontos, hanem, hogy mikor épp mit varázsol elő belőle, és mindezt miért teszi. Fontosnak tartom megjegyezni, hogy Hegel szerint Böhmenél a Higany a hang (Schall)-jelentésben, a minőség, hő megjelenítőjeként, a Salitter pedig az ősz semleges, általános lényegként

értendő. Fix, konkrét jelentése nemigen van e szavaknak. Maga Böhme többféle "meghatározást" ad róluk.

Van azonban néhány biztos pont, amit a mű kiindulási alapnak tekint: "... es sind vornehmlich drei Dinge im Urkund, daraus sind worden alle Dinge, Geist und Leben, Weben und Begreiflichkeit, als: Sulphur, Mercurius und Sal."²⁶ Ezek teremtettek, de a természet alapja (ideája) Istenben van. Mint teremtmények:

"Sul ist die Seele oder der aufgegangene Geist, oder in Gleichnis Gott."

"Phur ist prima materia, daraus der Geist ist erboren, sonderlich die Herbigkeit."

"Mercurius hat in sich viererlei Gestälte, als: Herbe, Bitter, Feuer, Wasser."

"Sal ist das Kind, das diese vier gebären, und ist herbe, strenge und eine Ursache der Begreiflichkeit."²⁷

Ha ezeket az elemeket nem földi mivoltukban tekintjük, hanem, mint Eckhard mesternél láttuk, eszméiként (a szó másik értelmében), akkor úgy tűnik, az isteni világ is megismerhetővé válik.

A szellemnek az önmagát-folyton-szülésben három alakja van: 1. keserű, 2. fanyar, 3. tüzes, de mindhárom csupán egy. Böhme tulajdonképpen a Szentháromságot fogalmazza meg a rá jellemző expresszív jelzőkkel, tulajdonságokként.

Ezek átalakulási folyamatait iszonyú, Bosch-képre emlékeztető látomásokban írja le, ami nem csoda, hisz felfogása szerint a változások, a dinamizmus semmiképp sem az Istentől származnak, hanem annak ellentététől. Forgó, tüzes kerekék stb. talán maga a pokol, vagy a háború, az élet. Ezzel szemben Isten mindebből semmit sem érez. Ezek ugyanis csak földi megnyilvánulások. Böhme azonban az istenit akarja láttatni, beleszugerálni az emberekbe. Fel is szólít: önmagunkban az istenit kell megtalálni! Véleményem szerint ez az, amiért írja ezeket a műveket. Mindezt a legnagyobb vallási ellentétek korában, a 30 éves háború előtt és közben.

Így tekintve már nem eretnek, Istent gyalázó önteltség, nem eget ostromló, hanem az emberek tekintetét Isten felé fordító szándék vezeti.

(Bár nyelvezete sokszor olyannak tűnik, mintha a fölfelé törekvés büntetéseként Bábellel sújtották volna.)

Miért használ ilyen mágikus formát? A középkorban és a görögöknél, ahogy Pico della Mirandola írta: ez a tökéletes és legfőbb bölcsesség.

A XVI. sz.-ban egyházi -- tehát földi -- hatalmak által hirdetett tanokban, melyek elkeseredetten harcolnak egymás ellen, nehezen lehetett már hinni, megnyugvást találni. Az akkori egyházi irányzatok eredményeiben -- így pl. a reformációban -- való csalódás az okkultizmusba, babonába való visszaeséshez vezetett. Ez a reneszánsz óta a romantikáig ismétlődő jelenség. (Goethe Faustja is a már mindenben csalódás miatt adta fejét a mágiára.)

A minket érdeklő korban -- a 30 éves háború küszöbén és elején -- különösen hevesen tör fel mindenféle váradalom: a chiliasmus eszméje, a próféta és csodavárások, a találgatások, a végítélet és a világvége (vagy egy közbeeső évezred) eljövételéről, ennek idejéről.

A kortársak többségénél a prófécia nagyon konkrét politikai célokat szolgál. Böhme elvontabb; de nála is többször hangot kap a fennálló egyházi-vallási

viszonyokkal való elégedetlenség. Több helyen szidja a teológusokat, pl. "Unsere Theologen legen sich mit Händen und Füßen dawider, ja mit ganzem Vermögen, mit Verfolgung und Schmähen, daß man nicht soll forschen vom tiefen Grunde, was Gott sei. (...) So ich soll teutsch davon reden, was ist's aber? Ein Kot und Unflat ist es, ..." "Es ist eben das: der Teufel reucht den Brater; darum wehrt er, daß sein Reich nicht erkannt werde, daß er Großfürst bleibe -- sonst möchte der Mensch vor ihm fliehen." "Aber es kommt eine Zeit, da die Morgenröte des Tages anbricht, ..."28. Bár a szakirodalom nem tartja Böhmét chiliastának, s konkrét dátum-megjelölésre valóban nem tesz kísérletet (hacsak nem ezoterikus módon, valahogyan az írásban elrejtve), de ez az idézet mégis nagyon fontos momentum, hisz a Krisztus

1000-éves birodalmának eljövételét közvetlenül meg kell, hogy előzze a Pápaság bukása.

Franckenberg (Böhme első életrajzírója) majd felekezeti hovatartozás nélkül gyűjti össze azon emberek körét (Tschesch, Czepko, Silesius), akik Böhme, a misztikusok és a hermetikus tradíció világképét magukénak érzik. Már az Einfältigkeit-tel kapcsolatban emlegettem az észrevételt: A tudás a kígyó leleménye, nem véletlen, hogy Jézus apostoloknak nem tudós papokat, hanem egyszerű, faragatlan, tanulatlan halászokat választott. Úgy tűnik, a szent tudatlanság s a belső naív megvilágosodás az eszmény, de Agrippa fő műve utolsó mondataiban Salamon bölcsességét idézve visszatér az okkult természet-filozófia, a mágikus tudás Istennel összekötő erejéhez, azaz műve befejezése ismét egyfajta hermetikus felhangot kap. Neki a mágia szent tudomány.

Paracelsus szerint az igaz keresztény mágia végső célja a misztikus megtisztulás, melyet a spirituális alkímia fokozatai is kifejeznek. (Lásd: Bölcsék köve)

Ficino ezt vallja: a keresztény mágia a művészettel asszociálódik. A mágus éppoly szent örület révén kerül kapcsolatba az istenséggel, akár a költő, vagy a szerelmes.

A XVI.sz. mágusa már inkább a tudóssal azonosul.

Véleményem szerint Böhme azonban, -- hiszen nem is gyakorlati célokat követ -- inkább a XV. századi modellt képviseli.

Ez stílusában is megnyilvánul. Eszközei:

1. leírások (jellemzések, folyamatok bemutatása), pl.:

"Az imagináció szelíd és lágy, a vízhez hasonlatos; a sóvárgás viszont durva és szikkadt, mint az éhség, a lágyat keménnyé változtatja, ..."29

Sok bennük az érzéki leírás és a pszichológizmus. pl: "Mert a nagy szorongás forrása, ami kezdetben a fény előtt, a fanyarságban volt, s amiből a keserű fullánk született, most a vízzellemből, a szeretet szelíd forrásában, a fényben átváltozott, és a keserűségből és fullánkból az öröm fénybeli felemelkedése lett."30

2. azonosítások, megnevezések, pl.:

"So ist der Feuerblitz nunmehr des Lichtes Vater."31

A tudósabb kabbalita elemek főleg a táblázatoknál figyelhetők meg (pl. az ADONAJ istennévről szólóban) s azok magyarázatainál. Egy nemzetközi Comenius-konferencián elhangzott tanulmányból idézek: "Während Böhme seine sprachtheorie mit alchimistisch-kabbalistischem Vokabular untermauerte, stand Comenius wesentlich mehr in der akademischen Tradition des Sprachstudiums..." Noha a következő megállapítást kicsit túlzónak érzem, érdemes megemlíteni: "In vergleichbarer Tradition muß der Anspruch von Jakob Böhme (1575-1624) gesehen werden, der bekanntlich für sich die Kenntnis der adamitischen »Natusprache« reklamierte und auf diesem Weg hoffte, zur kommunikativen Versöhnung der Welt beizutragen..."32

A misztika egyik aspektusáról és az utóéletről

Van azonban egy igen veszélyes következménye ezeknek a tanoknak. Az emberek Isten felé fordításának érdekében mindenképp az ember isteni tulajdonságait, a Tőle kapott adományokat, a Mindenható hasonlatosságára teremtettségét hangsúlyozza. Célja, hogy felkeltse a jóra való vágyat, s tökéletes mértékű elérhetőségét elhitesse (mintegy pedagógiai fogásként). Ami Böhménél csak rejtetten jön elő, az az utókorban sokszor jóval nyersebben fogalmazódik meg. Böhmének az utóélet szempontjából talán ez a legfontosabb aspektusa. Valószínűleg ez a kettősség, ez a filozófiai probléma fogja meg Hegelt is.

Elterjedt tan, hogy ha Isten mindent kitölt, úgy bennünk is van. Tehát nem kell külső templom. Sokan így értelmezték a "test templomá"-t. Ez a szubjektum

felértékelődése. Más megközelítésben Isten "bele van kódolva" a természetbe. A természet pedig bennünk van, így csak figyelni kell rá, és felismerhetjük, sőt megismerhetjük Istent, a szó erejével teremtőt, tehát mi is tudunk teremteni. Mindez durva leegyszerűsítése eme tanoknak, de úgy érzem, hasonló sugallhat a gondolatmenet. Ez azután olyan szélsőséges, megdöbbentő megnyilvánulásokhoz vezethet, mint amilyeneket néha Angelus Silesius verseiben olvashatunk.

"Tudom, hogy nélkülem Isten tovább nem élhet,
Feladja szellemét, mihelyt a nincsbe térek."

"Isten az én tüzem, és én a fény vagyok:
Hát nem vagyunk-e így egészen egy-azok?"

"Aki Istennel egy, pokolban nincs helye,
Hiszen Isten maga kárhozna el vele."³³

Ebbe nagyon könnyű beleszédülni; megszédülni és belezuhanni. Az Ikarus-monda és a bukott angyal története figyelmeztet, a szárnyalni vágyásból, elbizakodottságból könnyen lehet alábukás. Nagy ellentmondások ezek. Isten kereséséből így lesz önistenítés, így válik a vonzó visszataszítóvá. Mindezt szinte tökéletesen érzékelteti egy mai magyar novella, András Sándor: Jákob Böhme orángutánja³⁴. Az egész nyomorúságos, paradox helyzetet, a nyelv stílusát (a szójátékokat is!), rejtett módon a tanokat, a felséges szárnyalót és a következetes végiggondolás alapján szükségszerű, felkavaróan visszataszító kettősséget sűríti magába.

Ennek a hatalmas, különös gondolkodónak a hatása nehezen mérhető fel. Goethe Faustjának elején van rá egy utalás, mikor Faust megpillantja a Makrokozmosz jelét. Az emblémához tartozó versike előtt ezeket írja:

"War es ein Gott, der diese Zeichen schrieb,"
"Die wirkende Natur vor meiner Seele liegen.
Jetzt erst erkenn ich, was der Weise spricht:
»Die Geisterwelt ist nicht verschlossen;
Dein Sinn ist zu, dein Herz ist tot!
Auf, bade, Schüler, unverdrossen
Die ird'sche Brust im Morgenrot!«"

Itt a "Morgenrot" valószínűleg utalás Böhme első művére.³⁵

Kierkegaard "Vagy-vagy" c. művében vannak Böhme stílusára erősen emlékeztető leírások, pl. "A kívánás tehát, mely ebben a stádiumban csak önmaga sejtésében létezik, nem mozog, nem nyugtalan, csupán egy megmagyarázhatatlan belső mozgás tartja szelíd remegésben..."³⁶ Bár ez valószínűleg nem Böhme hatása, hanem az őrá is ható Tauleré.

Schlegel és Hegel nagyon nagyra becsülték Böhmét. Utóbbi az első német filozófusnak nevezte, s nyilván nem csak azért szerette, mert ő is protestáns volt, s talán nem is csak dialektikus világszemlélete miatt, melyben minden mozgás, változás, élet a jó ellentétének meglétéből ered. Hegel alapján így foglalhatók össze Böhme tanai és stílusa: "A valóságot fogalomként használja, -- fogalmi meghatározások helyett erőszakosan természetes dolgokat és érzéki tulajdonságokat használ eszméi kifejezésére. Például kén, higany és más efféle nála nem az a dolog, amelyet mi így hívunk, hanem lényege; vagyis a fogalomnak ez a valóságformája van. (...) Csak a gondolatban fogható fel az az egység, amelynek középpontjában szelleme áll és épp a gondolat formája hiányzik nála. (...) az érzéki formák nem tartják meg nála sajátos érzéki jelentésüket; gondolatmeghatározásoknak használja fel őket. (...) az eszme formájául a keresztény formát használja; érzékelést és vallásos elképzelést, érzéki képeket és képzeteket összekever egymással. (...) magában a lélekben hozza létre az isteni életet. (...) Mivel azonban nem rendelkezik

a fogalommal, azért ez mint szörnyű, fájdalmas harc jelenik meg. (...) lelkének, tudatának küzdelme a nyelvvel. (...) roppant barbár ereje van a valóságnak fogalomként való használatára."37

Jegyzetek

1. "...a fényes istenségről beszélek és írok, a megismerést nélkülöző olvasó számára mégis néma vagyok. De mindazonáltal isteni és teremtményi módon szeretnék írni, hátha némelyek számára a magasság kutatását vonzóvá teszem, s ha erre a kutatásra saját erejükből képtelenek, talán majd kopogtatnak és kérlelik Szent Szellemét, hogy tárja föl második princípiumának ajtaját..."
Böhme: Az Isteni Lét három princípiumának leírása (a továbbiakban [1])
Előszó, 5. szakasz
  2. "Mert végtére én is keresés és kopogtatás révén jutottam megismeréshez, emlékeztetőül írok tehát, szeretném felébreszteni a keresés iránti vágyat, s ezzel kincsemet szaporítani, és nem földbe rejteni. De az eleve okosnak, aki mindent ért és tud, és mégsem tud semmit, neki nem írtam -- hiszen ő eleve jóllakott és gazdag --; hanem a hozzám hasonlatos együgyűnek, hogy a magam-félékkel derülhesek."
Uo. II. fej. 6. szakasz
  3. Winfried Zeller: Theologie und Frömmigkeit:
" A német spiritualizmus (főleg Paracelsus, Weigel, majd Böhme) kezdeményezéseiből egy Természet-teológiáról alkothatunk képet. Megpróbálták a **Mysterium Magnumot**, a teremtés titkát megismerni, és az alkímisták művével újraalkotni (reprodukálni?)"
N. G. Elwert Verlag Marburg 1971. 97. p.
  4. Carlos Gilly: Das Sprichwort "Die Gelehrten die Verkehrten"
Leo S. Olschki Editore Firenze 1991. 340. p.
  5. Böhme: Theosophische Sendbriefe I-II.
Erleuchtet von Gerhard Wehr
Aurum Verlag im Breisgau 1979.
  7. Eckhardt mester: A Teremtés könyvének magyarázata
Helikon Stúdió 1992. I. fej. 3. szakasz
  8. Uo. 5. szakasz
  9. Uo. 6. szakasz
  10. Uo. 7. szakasz
  11. Uo. 8. szakasz
  12. Goethe: Faust I.
Reclam Verlag Stuttgart 1988. 36.p.
"Szól az Írás: Kezdetben volt a szó"; " Kezdetben volt az értelem";
"Kezdetben volt az erő"; "Kezdetben volt a tett".
Fordítás: Magyar Helikon Bp.1959. 50. p
Jékely Zoltán
  13. Böhme: Von dem Gnadenwahl II.Kap. 7-8-10-11.
7. De ha az isteni kinyilatkoztatást az egész teremtésben, minden dolgokban szemléljük és olvassuk a szentek könyveit, akkor meglátjuk, megtaláljuk és felfogjuk az igazi alapot. Jánosnál ezt olvassuk (Jn 1,1-3): Kezdetben volt az Ige; az Ige Istennél volt, és Isten volt az Ige; az Ige kezdetben Istenél volt. Minden az Ige által lett, nélküle semmi sem lett, ami lett.
8. E rövid leírás az isteni és természeti kinyilatkoztatás alapját a lények lényébe helyezi. Hiszen *Kezdetben* itt mindig azt jelenti: ama örök kezdet, melyben az alaptalan mélység akarata az alapra, vagyis az isteni foglalatra tör. Az akarat ekkor az alappá, azaz Isten lényegévé foglalja magát a centrumba és belép az erőbe, az erőből pedig kilép a szellembe, s a szellem az erők érzékenységgel mitázza magát; így tehát az egy erőben nyugvó számtalan erő az Ige őállapota.

10. De kimondás vagy zöngés nem történhetett meg, mert az erők mind egyetlen erőben, nagy csendben álltak; csakis úgy, hogy ezen egyetlen kéz erejével sóvárgásába, azaz tudásba vagy vonzásba foglalta magát. De a szabad kéz az erők formálásáért önmaga tudásába foglalja magát, hogy az erők hallható hanggá összesűrűsödjenek; ebből keletkezett az öt érzék érzéki nyelve: a belső szemlélet, érzés, hallás, szaglás és ízlelés, amelyeket itt mégsem teremtményi, hanem csak az érzékenység és találhatóság szenzuális módján kell érteni.
11. Ekképp áll tehát itt, hogy az Ige (mint formáló erő) kezdetben Istennél volt. Mégpedig két léte tekintünk itt: a megformálatlan erőt, amely a *Benne* és a megformált, amely a *Nála*, mivel az erő a mozgásért belépett valamibe. A *Benne* mozdulatlan csend, de a *Nála* megragadott: és ebből a foglalatból és tudásból ered a természet és teremtmény - minden lény.
14. Kemper:151.p.
" Értsd csak jól az anyanyelved; benne oly mély alapra lepsz, mint a héberben, latinban, mégha a tudósok ezekben úgy tetszelegnek, mint egy büszke menyasszony; ez nem számít, az ő művészetük (tudományuk) a föld porában hever. A szellem megmutatja, hogy még a vég előtt néhány laikus többet fog tudni és érteni, mint amit a legokosabb doktorok tudnak,; mert az ég kapui feltárulnak; aki magát nem vakítja meg, igazan fog látni.
15. Kemper:138.p.
A ...az irodalomtörténeti kontextusban ezzel szemben mindenekelőtt Böhme teremtéstana és panteista természetfelfogása - melyet többek között az első s legelterjedtebb írásában az Aurórában, mint a mózesi Genézis magyarázatát fejt ki - a 17. századi poetikus természet-misztika tekintetében különös jelentőséggel bír, és ez az aspektus különösen hozzátáartozik az ő képi gondolkodásmódjához való bevezetésbe.
16. Evans: Rudolph II. and his World
Az alkimisták nemcsak a fémek mibenlétét keresik a köveken keresztül, hanem az emberiség morálját és újjászületését is. Ebben az értelemben az alkímia legalább annyira elválaszthatatlan Böhme fogalomrendszerétől,(amely alapvetően leírja a megvalósulás folyamatát, párhuzamosan az igazságkeresés "labirintusával" a transzmutáció elnyújtott műveletén keresztül), mint a rózsakeresztes iratoktól, vagy John Dee spiritualista reformjaitól. Megjelenhet a jelentéssel bíró szimbólumban, vagy emblémákban, melyek valóban az alkimista misztikus üzenetei..."
University Press Oxford 1984. 201.p.
17. Az ábra Oswald Wirth: Il simbolismo ermetico c. könyve alapján készült
18. Szőnyi Gy. Endre: Keresztény mágia, John Dee és az európai humanizmus 165. p.
19. Az itt következő, alkímiáról szóló rész a táblázatokkal és ábrákkal együtt O. W. könyve alapján készült. A Böhmére való utalások tölem származnak.
20. [1] I. fej. 14.. szakasz
21. [1] I.fej. 6. szakasz
22. Az eredeti szöösszetétel valójában lefordíthatatlan, én a "Tűz-ijedelem"-mel próbálom visszaadni.
23. [1] I. fej. 15. szakasz
24. Friedrich Ohly: A szavak szellemi jelentése a középkorban. In: Ikonológia és műértelmezés 1.1 242.p.
25. Uo. 251. p.
26. Böhme: Beschreibung der drei ...I.Kap. 6. 150. p.
" Kivált három dolog van az eredetben(...):Sulphur, Mercurius és Sal."
Ford. Isztray Botond
In Égi és földi misztériumról 20. p.
27. Uo.I. Kap. 7.-8.
28. "Teológusaink kezüket emelik ellene, és lábukkal tapossák minden lehetséges módon, és gyalázkodva üldözik azt, aki az alap mélységét és Isten mivoltát kutatja. (...) Mit mondjak hát erről amúgy németesen, mi ez? Piszok és

- mocsok ..."; "Éppen erről mondják: az ördög megszimatozza a pecsenyét; védekezik, hogy megakadályozza birodalmának megismerését, hogy megmaradhasson a Nagy Fejedelemnek."; " De jön az idő, amikor a hajnalpír felhasad,..."
- [1] III. Kap.7-8
29. Sex puncta mistica IV: fej.10. szakasz
(Sajnos ezt a művet csak magyarul tudom idézni).
30. [1] III. fej. 12.szakasz
31. "A tűzvillám immár a fény atyja." Uo.
32. Peter Klein: Sprachkriese und Sprachreparatur
In: Internationales Comenius Kolloquium
Bayreuth 1991. 155-156.p.
33. Silesius: Kerúbi Vándor I. könyv 8.11.és 97. vers
Ford. Kurdi Imre
34. In: Jelenkor XXXIV. évf. 7-8. szám
35. Goethe: Faust I. 15.p.
"E jelt talán istenség írta le"
"A működő Természetet nyilván láthatja lelkem
S most értem meg csupán, mit mond a bölcs:
" A szellemek világa nyitva,
Tenleked zárt; szived meredt
Fel hát, diák, s a hajnalpirba
Fürdesd meg földi kebledet." " 25.p.
36. Kierkegaard: Vagy-vagy
Gondolat Bp. 1978. 101.p.
37. Hegel: Előadások a filozófia történetéről III. kötet
Akadémiai Kiadó Bp. 1977. 218-219. p.

IRODALOMJEGYZÉK

- Agrippa von Nettesheim: De.occulta philosophia
Vízöntő könyvek 1990. 183p. ford. Magyar L.András
- András Sándor: Jákob Böhme orángutánja
In: Jelenkor XXXIV. évf. 7-8. szám
- Böhme, Jakob: Az égi és földi misztériumról
Helikon Stúdió 1990. 107 p. ford. Isztray Botond
- Böhme: Aurora, oder die Morgenröte im Aufgang
Reclam Verlag Leipzig1974.
- Böhme: Theosophische Sendbriefe I-II.
Erläutert von Gerhard Wehr
Aurum Verlag im Breisgau 1979. Vol.I-II:(215; 348p.)
- Böhme: Von dem Gnadenwahl
Reclam Verlag Stuttgart 1988. 268 p.
- Böhmes Schriften, herausgegeben von Hans Kasner
Im Insel Verlag Leipzig 1923.
- Eckhardt mester: A Teremtés könyvének magyarázata
Helikon Stúdió 1992. 134 p.
- Evans, R.J.W.: Rudolph II. and his World
University Press Oxford 1984. 323 p.
(Ebből:Rudolph and the Occult Arts 196-242.p.
Epilogue 275-292. p.)
- Feuerbach, Ludwig: Az újkori filozófia története Bacontól Spinozáig. In: Válogatott filozófiai írások.
Akadémiai Kiadó Bp. 1979. 328 p.
(Ebből:J.B. filozófiatörténeti jelentősége 37-43. p.
- Gilly,Carlos: Das Sprichwort "Die Gelehrten die Verkehrten" In:Forme e Destinazione del Messaggio Religioso

- Leo S. Olschki Editore 1991.
- Goethe : Faust 359 p.
Magyar Helikon 1959. ford.:Jékely Zoltán
- Goethe: Faust I. 135 p.
Reclam Verlag Stuttgart 1988.
- Hegel: Előadások a filozófia történetéről III. kötet 615 p.(Ebből: J. B. 215-235.p.)
Akadémiai Kiadó Bp. 1977.
- Kemper, Hans-Georg: Deutsche Lyrik der frühen Neuzeit
Band 3 Max Niemeyer Verlag Tübingen 1988. 358 p.
(Különösen:101-135.p.
136-156.p.)
- Kierkegaard: Vagy-vagy
Gondolat Bp. 1978. Ford. Dani Tivadar 1116 p.
- Paracelsus: Paragramm 127 p.
Helikon Stúdió 1991. Ford. Adamik Lajos
- Pál József szerk. : Ikonológia és Műértelmezés I.1 256 p.
(Friedrich Ohly: A szavak szellemi jelentése a középkorban 229-256. p.
Ford. Bernáth Árpádné)
Szeged 1986.
- Seligmann, Kurt: Mágia és okkultizmus az európai
gondolkodásban Gondolat Bp. 1987.
- Silesius, Angelus: Kerúbi Vándor 133 p.
Helikon Stúdió 1991. Ford. Kurdi Imre és Tatár Sándor
- Szőnyi György Endre: Keresztény mágia, John Dee és az európai humanizmus
(kandidátusi disszertáció) 277 p. Szeged 1992.
- Vajda Mihály szerk. : Reneszánsz etikai antológia
Gondolat Bp. 1984. 557 p.
- Wehrli Max: Geschichte der deutschen Literatur Band 1
Reclam Stuttgart 1984. 1242 p.
(Különösen:632-646.p.
1017-1026.p.
- Wirth Oswald: Il simbolismo ermetico
Editioni Mediterranee Roma 1991.
- Zeller, Winfried: Theologie und Frömmigkeit 263 p.
N. G. Elwert Verlag Marburg 1971.

Ráfi Dénes